

ДІЯЛЬНІСТЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО (З 1954 Р. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО) ОБЛАСНОГО ІНСТИТУТУ ВДОСКОНАЛЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ З ПЕРЕБУДОВИ ВИКЛАДАННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА Й БІОЛОГІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-Х – ПОЧАТКУ 50-Х РР. ХХ СТ.

THE ACTIVITIES OF THE KAMIANETS-PODILSKYI (SINCE 1954 KHMELNITSKY) REGIONAL IN-SERVICE TEACHER TRAINING INSTITUTE FOR THE RESTRUCTURING OF NATURAL SCIENCE TEACHING AND BIOLOGY IN THE SECOND HALF OF THE 1940S – THE BEGINNING OF THE 1950S OF THE 20TH CENTURY

У статті, на підставі аналізу архівних документів, розкриваються основні напрями організаційно-методичної роботи Інституту з методики викладання природознавства й біології відповідно до рішення (серпень 1948 року) Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна (ВАСГНІЛ).

Це була ключова подія, яка спонукала до активної діяльності з перебудови викладання природознавства й біології, а, отже, і зміни освітніх та наукових програм, підручників, підготовки фахівців, удосконалення кваліфікації вчителів. Основна ідея й рішення сесії спрямовувалися на засудження генетики, активізацію так званої «мічуринської біології», ідейно-політичного впливу на біологічну науку та марксистсько-ленінської методології у вивченні, поясненні біологічних процесів, явищ і загалом організації живої матерії. Цим було започатковано період розвитку шкільної біологічної освіти, де одночасно проявлялись: активний ідейно-політичний вплив і практична спрямованість під час викладання предмета.

Рішення сесії активно обговорювались у суспільстві, знайшли відображення в діяльності органів ВКП(б)У, Міністерства освіти УРСР, місцевих партійних і державних органів управління освітою.

Кам'янець-Подільським інститутом удосконалення кваліфікації вчителів одразу після закінчення сесії, наприкінці серпня 1948 р., були проведені наради з керівниками освіти, завідувачами педагогічними кабінетами, директорами шкіл, а також семінари вчителів природознавства й біології початкових, семирічних і середніх шкіл, розпочато перепідготовку вчителів на курсах підвищення кваліфікації.

Надалі співробітники Інституту систематично надавали консультації, допомагали коригувати програми, розробляли методичні рекомендації і вказівки для куцзових методичних об'єднань предметних комісій учителів щодо освітнього процесу на уроках природознавства й біології в школі.

Зміст біологічної освіти в школі вибудовувався відповідно до ідейно-політичних тенденцій перебудови біологічної освіти у світі вчення І. Мічуріна і Т. Лисенка, спрямування навчального процесу на збільшення практичних робіт на пришкольній ділянці, дослідницьку діяльність у природі, зв'язок з місцевим виробництвом, агробіологією тощо. Водночас учителів зобов'язували звільнити викладання біології від її ідей, понять, термінів, пов'язаних з генетикою.

Зміни у викладанні природознавства й біології сприяли появі відповідного педагогічного досвіду. Інститут вивчав і популяризував

його. З цієї метою використовувались традиційні форми роботи (наради, семінари, методичні об'єднання), газета «Радянське Поділля», обласні педагогічні та сільськогосподарські виставки.

Як правило, на таких виставках вчителі ділилися досвідом щодо зв'язку викладання біології з виробництвом, результатами дослідницької роботи на пришкольніх ділянках, організації гуртків юних натуралістів, демонстрували гербарії, зразки корисних копалин, щоденники спостережень за природою.

Ключові слова: інститут удосконалення кваліфікації вчителів, сесія ВАСГНІЛ, «вейсманізм-морганізм», мічуринська біологія, пришкольній навчально-дослідні ділянки.

The article, based on the analysis of archival documents, reveals the main directions of the organizational and methodological work of the Institute on the methodology of natural science teaching and biology in accordance with the decision (August 1948) of the V. I. Lenin All-Union Academy of Agricultural Sciences.

This was a key event that led to active activities in the restructuring of natural science teaching and biology, as well as changes in educational and scientific programs, textbooks, training of specialists, and improvement of teachers' qualifications. The main idea and decisions of the session were aimed at the condemnation of genetics, the activation of the so-called «Michurin biology», the ideological and political influence on biological science and the Marxist-Leninist methodology in the study and explanation of biological processes, phenomena and, in general, the organization of living matter. This marked the beginning of the period of development of school biological education, where active ideological and political influence and practical orientation in teaching the subject were manifested at the same time.

The decisions of the session were actively discussed in society, reflected in the activities of the bodies of the All-Union Communist Party (blishovyks), the Ministry of Education of the Ukrainian SSR, local parties and state education management bodies.

Immediately after the end of the session, at the end of August 1948, the Kamianets-Podilskyi In-Service Teacher Training Institute held meetings with heads of education, heads of pedagogical offices, school principals, as well as seminars for teachers of natural science and biology in primary, seventh-grade, and secondary schools. Retraining of teachers began on the professional development courses.

In the future, the employees of the Institute systematically provided consultations, helped to adjust programs, developed methodological

УДК 378.046.4:57(477.43) «1940/1950»
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/51.2.2>

Соловей М.В.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри менеджменту освіти
Хмельницького обласного інституту
підсудипломної педагогічної освіти

recommendations and instructions for the methodological associations of subject commissions of teachers, regarding the educational process in the lessons of natural science and biology at school.

The content of biological education at school was built in accordance with the ideological and political trends of the restructuring of biological education in the light of the teachings of I. Michurin and T. Lysenko, the direction of the educational process to increase practical work in the preschool area, research activities in nature, connection with local production, agrobiological, etc. At the same time, teachers were obliged to free the teaching of biology from its ideas, concepts, and terms related to genetics.

Changes in the teaching of natural science and biology contributed to the emergence

of appropriate pedagogical experience. The Institute studied and popularized it. For this purpose, traditional forms of work (meetings, seminars, and methodological associations), the newspaper «Soviet Podolia», regional pedagogical and agricultural exhibitions were used.

As a rule, at such exhibitions, teachers shared their experience regarding the connection between teaching biology and production, the results of research work at school sites, the organization of groups of young naturalists, demonstrated herbariums, samples of minerals, and diaries of nature observations.

Key words: *In-Service Teacher Training Institute, «Weismanism-morganism», Michurin biology, pre-school educational and research sites.*

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На загальному фоні відбудови зруйнованого господарства під час війни 1941–1945 рр., у другій половині 40-х років, відновлюється робота закладів освіти, у тому числі й інститутів удосконалення кваліфікації вчителів. Кам'янець-Подільський (з 1954 р. – Хмельницький) інститут удосконалення кваліфікації вчителів відновлює роботу після звільнення області від німецьких загарбників у 1944 році.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед сучасних науково-педагогічних досліджень цінними для нас є наукові розробки з історії біології (В. Гармасар [8]) та інші дослідники періоду лисенківщини у біології, а також роботи, у яких науковці розглядають становлення і розвиток шкільної біологічної освіти (О. Мегем[18,19], зміст шкільної біологічної освіти Т. Коршевнік[16]), починаючи з 1940 року. Водночас, залишається недостатньо вивченою діяльність інститутів удосконалення кваліфікації вчителів (тепер інститути (академії) післядипломної педагогічної освіти) щодо перепідготовки і підвищення кваліфікації вчителів в умовах зміни парадигми біологічної науки і відповідно шкільної практики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У попередніх роботах [25] ми окреслили основні змістові лінії діяльності інституту щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників, їхнього професійного розвитку в другій половині 40-х років.

Водночас окремі напрями роботи потребують більш детального дослідження як у загальному контексті розвитку освіти й педагогічної думки, так і в регіональному виявленні. Один з них пов'язаний з перебудовою викладання природознавства й біології – шкільних предметів, в другій половині 40-х рр. ХХ ст., що пов'язано зі зміною наукового дискурсу біологічної науки, її політизацією, системними змінами у підготовці вчителів, змісті навчальних програм, методичної роботи, тощо.

Основною джерельною базою дослідження були документи Центрального державного архіву

вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) [23], Державного архіву Хмельницької області (ДАХМО) [4; 5; 12; 13; 17; 24; 27]. Увага зверталася на звіти облвиконкому, обласного відділу народної освіти, інституту удосконалення кваліфікації вчителів, інші документи й матеріали місцевої періодики, які відкривають маловідомі факти діяльності інституту щодо здійснення методичного супроводу освіти і фахового зростання вчителів природознавства й біології того часу.

Мета статті полягає в тому, щоб на конкретному емпіричному матеріалі осмислити організаційно-методичну роботу інституту щодо перебудови викладання природознавства й біології в другій половині 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Рішення (серпень 1948 року) Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна (ВАСГНІЛ) було ключовою подією, яка спонукала до активної діяльності з перебудови викладання природознавства й біології, а, отже, і зміни контенту удосконалення кваліфікації відповідної категорії вчителів.

В Україні, як зазначає В. Гармасар [8], наприкінці серпня 1948 року відбулася Республіканська нарада працівників біологічних, сільськогосподарських і медичних наук, а також біологів, які віднесли себе до «практиків-мічуринців». Було засуджено «вплив буржуазної науки на вітчизняну», «виявлено біологів», які займали «не наукові позиції», названо їх «вейсманістами-морганістами», у школах і вишах заборонено викладання генетики.

Матеріали згаданої вище сесії активно поширювались через партійні засоби масової інформації, що сприяло широкому обговоренню проблеми, переведення її в стан важливих політичних завдань освіти й державного будівництва. В одному з номерів обласної партійної газети «Радянське Поділля» було передруковано статтю з газети «Правда» (орган ЦК ВКП(б)) «Вище прапор передової мічуринської біологічної науки» [6]. Акцентувалась увага на тому, що в біології є «... два напрями: прогресивний, матеріалістичний – мічуринський, названий ім'ям його засно-

вника – великого перетворювача природи, радянського природознавця І. В. Мічуріна, і реакційний, ідеалістичний – вейсманістський (менделівсько-морганівський), засновниками якого є буржуазні біологи Вейсман, Мендель, Моргана» [6].

У серпні в цій же газеті започатковано рубрику «Передову біологічну науку – у маси» [22], де в кількох номерах поспіль вміщено біографії І. Мічуріна, Т. Лисенка, започатковано інформацію про послідовників мічурінського вчення, зокрема – М. Яворського, завідувача хатою-лабораторією колгоспу ім. 1 Травня, одного з районів на Хмельниччині.

Власне, усе вказувало на посилення ідеологічного (політичного) контролю зі сторони партійно-державної влади за основними напрямками наукових досліджень з біології, її вивчення в школі і вищих навчальних закладах.

В освіті, як підкреслює Т. Коршевнік [16, с. 39], у цей час складається ідеологічна монополія на біологію, схвалюються «...єдино правильні наукові лінії», які за межами СРСР визнавалися хибними, проте активно підтримується радянським партійно-державним апаратом.

До таких стратегічних ліній належали: мічурінська біологія (зміна спадковості, набуття нових властивостей та їх посилення в низці поколінь завжди визначається умовами життя організмів, можливістю перетворення організмів одного виду на організми інших видів), вчення про живу речовину (спростування клітинної теорії: носієм життєвих властивостей є не клітина, а неоформлена «жива речовина», яка породжує різноманітні клітини й таке інше, що знайшло відображення в навчальних програмах і змісті підручників). Узагальнюючи, зауважимо, що мета шкільної біологічної освіти переорієнтовувалася на формування міцних знань з основ «мічурінської біології» на основі вчення Т. Лисенка, заперечення законів Г. Менделя, перетворення предметів біологічного циклу на арену політичної боротьби тощо.

Цим, власне, як зазначає О. Мегем [19, с. 7], було започатковано період розвитку біологічної освіти, де одночасно проявлялись її командно-адміністративний, ідеологічний вплив (натиск) на школу та вчителя і практична спрямованість. Суть останнього, на думку дослідниці, проявлялась у збільшенні практичних робіт на навчально-дослідній ділянці, визначенні завдань для виконання літніх практичних робіт, розширенні змісту сільськогосподарського матеріалу внаслідок скорочення біологічних і спеціальних понять із систематики, еволюційної теорії, вилученні понять із цитології та генетики, про обмін речовин та енергії з курсу «Основи дарвінізму» (IX кл.).

Учителі були зобов'язані опанувати новий понятійний апарат біології, привести методику викладання природознавства й біології у відповідність з ідеями й рішеннями сесії ВАСГНІЛ. Усе,

що стосувалось ідей, понять, термінів класичної генетики, – забути й зосередитися на звільненні викладання предмета від елементів «менделізму і вейсманізму», від «антинаукових реакційних теорій» і, як зазначалось в одній зі статей у місцевій пресі того часу, «... перебудувати викладання відповідно до вимог передової радянської біологічної науки» [7]. Тут же зазначалось, що вчитель біології «... не виконує тих великих обов'язків, які покладають на нього партія і уряд», якщо «... не застосує в роботі з дітьми активних методів викладання, безпосередніх стосунків з полем, лісом, живою природою» [7].

Отже, на нашу думку, був сформульований основний критерій оцінки якості викладання природознавства й біології на тривалий період. У такому ідеологічному, партійно-державному і відповідному «науково-методичному» контенті проводилась перебудова викладання природознавства й біології у 5-10 класах, а, отже, і підготовка до цього вчителя.

Дослідження архівних документів, матеріалів періодичних видань і наукових праць того часу вказує на те, що державний апарат управління освітою працював оперативно і відповідно, 31.08.1948 р. у відділі освіти, районні педагогічні кабінети Інститутом удосконалення кваліфікації вчителів було надіслано заходи щодо реалізації рішень ВАСГНІЛ у школах області [14, с. 35], перепідготовку вчителів до викладання природознавства й біології, відповідно до змісту наукових і партійно-ідеологічних парадигм біологічної науки того часу.

Інститут удосконалення кваліфікації вчителів проводив курси підвищення кваліфікації, семінари, наради, роз'яснювальну роботу перед громадськістю, доводив до закладів освіти методичні рекомендації з тих чи інших питань діяльності районних педагогічних кабінетів, методичних об'єднань тощо У доповідній записці Інституту на адресу Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У зазначалось [5, арк. 10-11], що на «... серпневих конференціях, нарадах... в усіх районах були прочитані доповіді про перемогу мічурінської біології..., проведено по два семінари відповідно до Мічурінського вчення і про зв'язок викладання з практикою соціалістичного сільського господарства» [5, арк. 11].

На дводенному семінарі вчителів біології 5-10 класів (взяли участь 40 осіб з районів), усіх інспекторів райвно та облвно [12, арк. 11, 12] розглянули питання щодо «... перемоги наукової теорії Мічуріна в сучасній біології» і з таких же позицій проаналізовано підручники та навчальні програми з біології, проведено відкриті уроки тощо. Окремо з учителями 4-х класів (40 чол.) опрацьовано тему «Перемога наукової теорії Мічуріна в сучасній біології й завдання вчителів початкових класів», розглянуто питання про вдосконалення викладання природознавства, а також поставлено завдання

районним педагогічним кабінетам провести одноденні семінари вчителів 4-х класів за такою ж тематикою, що і в області.

Тематика семінарів вибудовувалася відповідно до ідейно-політичних тенденцій перебудови біологічної освіти, а саме, щоб «... звільнити викладання біології від схоластики і формалізму», орієнтуватися на «... зближення викладання біології з передовою агротехнікою, з життям колгоспного села...», «виховувати матеріалістичний світогляд, почуття нового, розвивати допитливість, ініціативу, впевненість у досягненні мети» [7].

Ідеї перебудови викладання природознавства й біології знайшли відображення і в масових методичних заходах, як, наприклад, «День учителя» [12, арк. 15, 16], що у звітному році був присвячений підсумкам сесії ВАСГНІЛ.

У січні 1949 р. Інститут удосконалення вчителів довів до педагогічних кабінетів орієнтовну тематику засідань методичних об'єднань, розроблену Українським науково-дослідним інститутом педагогіки [4, арк. 17]. Пропонувалось опрацювати нові програми, зміст і методи роботи на пришкільних ділянках з класом (урок, практична робота, екскурсія), вивчити біографії Р. Вільямса, Т. Лисенка, І. Мічуріна, К. Тімірязєва, а також «... учених, які розвивали мічурінський метод у тваринництві» [4, арк. 17]. Цим же листом Інститут педагогіки спрямовував учителів біології на вдосконалення роботи на пришкільній ділянці, проведення практикумів з городництва, садівництва, по вивченню і визначенню рослин, тварин, корисних копалин, ґрунтів тощо.

Вносилися зміни в плани курсів підвищення кваліфікації вчителів, які проводилися за єдиною системою і програмами, затвердженими Міністерством освіти УРСР [13, арк. 7, 9]. На курсах, як правило, читали лекції з основ марксизму-ленінізму, поточних проблем політичного життя і фахових тем шкільної програми. Наприклад, на початок 1948/1949 навчального року для вчителів I-IV класів, які підвищують кваліфікацію, було розроблено план оглядових лекцій з природознавства, відповідно до розділів навчальної програми відображали питання щодо сезонних явищ у природі, біології рослин і тварин, анатомії і фізіології людини, надр, ґрунтів, повітря і води. Акцентувалась увага на системі поглядів акад. Р. Вільямса про родючість ґрунтів, на досягненнях радянської агробіології, агротехніки, на дотриманні міжпредметних зав'язків, на прикладі теми «Вода й повітря» [5, арк. 33, 34].

Кабінет біології Інституту систематично на кожне півріччя складав і надсилав у районні педагогічні кабінети рекомендації з вивчення природознавства й біології для подальшого опрацювання з учителями під час засідань методичних об'єднань чи предметних комісій. Змістовно вони повторювались і загалом відповідали концепції біологічної освіти того часу. Так, напри-

клад, на перше півріччя 1949/1950 навчального року [4, арк. 15-16] були запропоновані теми, у яких переважав агробіологічний підхід до методики викладання природознавства й біології, рекомендувалось розглянути теорію стадійного розвитку Т. Лисенка, вчення В. Вільямса про травопільну систему землеробства, І. Павлова про вищу нервову діяльність.

У тематиці простежувався певний революційно-пафосний, ідеологічний підхід. Тому біографію К. Тімірязєва потрібно було вивчати не як ученого-біолога, природознавця, а людини, яка є (мовою оригіналу): «... великий русский учёный, революционер-демократ». У темі про розвиток тваринництва в концепті розвитку біології того часу після слів «... биологической науки» була написана відруки, вставка: «... Мичуринской». Цим підкреслюємо, що тут і далі, насамперед, витримувався ідеологічний контент перебудови викладання природознавства й біології, сутність якого ми описали вище. У тематиці семінарів, методичних об'єднань і предметних комісій передбачалось ознайомлення вчителів зі станом біологічної науки, біографіями «... І. Мічуріна – великого біолога сучасності», «К. Тімірязєва – засновника російської наукової біології», «Т. Лисенка – великого представника радянської мічурінської науки», з поняттями про гібридизацію, стадійний розвиток рослин, внутрішньовидову боротьбу, мічурінськими методами роботи тощо [5, арк. 5,6,7]. Одночасно до тематики додавався список літератури з журналів: «Агробіологія», «ґрунтознавство», «Знання-сила», «Наука і життя», «Природознавство в школі».

Систематично проводилася робота з коригування навчальних планів і програм. Наприклад, у методичних рекомендаціях щодо викладання біології у 1949/1950 навчальному році [4, арк. 41-48] під час викладання ботаніки в темі «Насіння» рекомендувалось: «... практичний матеріал пов'язати з практикою соціалістичного сільського господарства», під час вивчення теми... «Корінь» – ознайомити учнів з тим, «... як керує людина ґрунтом для підвищення його родючості..., а також з роботами Вільямса і Докучаєва про зміну ґрунту у зв'язку зі зміною рослинності...», «... вивчати ґрунт і управління ґрунтом... безпосередньо на пришкільній ділянці...» і таке інше [4, арк. 41].

У курсі зоології необхідно було обґрунтувати єдність тваринного світу та середовища, довести що «... знання повинні бути знаряддям для перетворення природи. У кожному розділі підкреслити, який вплив має людина на природу. Зазначити, що вчення Мічуріна здійснило переворот не лише в ботаніці, а й зоології» [4, арк. 43], хоча І. Мічурін ніколи не переймався проблемами зоології й селекції тварин).

У процесі вивчення анатомії і фізіології людини вчителів орієнтували на необхідності дати правильне поняття про різницю між рослиною і

тваринною клітиною, ознайомити учнів із каріокінезом і «... дати критику хромосомної теорії спадковості» [4, арк. 47], а також виправити основний недолік програми «Дарвінізму»: «... незадовільне висвітлення досягнень радянської мічурінської науки», викинути статтю про мінливість і її пояснення Дарвіном, зняти питання про внутрішньовидову боротьбу [4, арк. 48.]. Обов'язково подати «... критику поглядів Дарвіна на боротьбу за існування з позиції Енгельса і сучасного дарвінізму». До розділу «Основні положення еволюційної теорії Ламарка» додати інформацію про «... радянській творчий дарвінізм» [4, арк. 48].

Отже, як бачимо навчальна програма орієнтувала вчителів на формування в учнів конкретних знань у галузі сільського господарства, була наповнена зоотехнічним і агрономічним матеріалом; її практична частина стосувалася переважно робіт на пришкільних навчально-дослідних ділянках, у пришкільних господарствах, колгоспах, радгоспах.

Відповідні зміни вносилися й до підручників. Так, у підручнику зоології початку 50-х років [21] з перших сторінок наголошується на понятті «мічурінська біологія», її можливостях керувати змінами і «... науки про зміни природи тварин» [21, с. 4], у цьому контексті селекціонери тварин – це «тваринники-мічурінці», а вчення І. Павлова «про вищу нервову діяльність лежить в основі виведення... нових радянських (виявляється – СМ) порід свійських тварин» [21, с. 223]. Узагалі «тваринний світ... країни повинен бути перетворений, збагачений, поліпшений», а вчення І. Мічуріна та І. Павлова «... дають дієві способи для перетворення природи рослин і тварин, застосування їх на практиці забезпечене соціалістичним ладом нашої країни» [21, с. 226].

Водночас, як зазначають О. Мегем і Л. Кузьменко [19], Міністерство освіти УРСР звертало увагу на стан організації пришкільних ділянок. У наказі від 30 жовтня 1948 року «Про стан і заходи поліпшення викладання біологічних наук у школах Української РСР» ставилося завдання щодо вдосконалення роботи на пришкільних ділянках, широке використання на уроках посібників, колекцій, гербаріїв, щодо проведення лабораторних робіт, ознайомлення учнів з передовими досягненнями соціалістичного сільського господарства; в усіх школах розгорнути роботу гуртків юних натуралістів.

Загалом для цього склалися передумови ще в довоєнні роки через популяризацію позакласної роботи, що було закріплено в низці наказів і постанов Наркомату освіти УРСР [18, с. 4], зокрема, у наказі «Про підготовку школярів до Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1940 році»; у постановах: «Про пришкільні садибні ділянки», «Про організацію пришкільних дослідних ділянок і озеленення шкіл», «Про деякі міроприємства по підготовці учнів сільських шкіл до практичної

діяльності», у яких вказувалося на необхідність домогтися створення в неповних середніх і середніх школах гуртків юних натуралістів та дослідників, а вчителям – посилити керівництво справою підготовки школярів до Всесоюзної сільськогосподарської виставки, рекомендувалося створити в усіх неповних середніх та середніх школах пришкільні ділянки і провести наради вчителів природничого циклу з питань організації пришкільних дослідних ділянок і озеленення шкіл. Ішлося також про запровадження обов'язкових для всіх учнів сільських шкіл практичних занять і екскурсій з біології, які орієнтували б на проведення лабораторних робіт у шкільному кабінеті, живому куточку, планових спостережень і роботи на пришкільних ділянках; виготовлення гербаріїв, ботанічних, зоологічних колекцій. Відповідно до постанови «Положення про зльоти юних натуралістів і дослідників УРСР 1940 р.» регламентувалася робота гуртків у галузі природознавства й сільського господарства.

Тепер же в другій половині 40-х рр. розвиток зазначених напрямів роботи з біології і природознавства відновлювався. Постановою Ради Міністрів Української РСР було прийняте рішення «Про земельні ділянки при початкових семирічних і середніх школах» [23]. Уряд надав змогу виконкомам відводити початковим, семирічним і середнім школам у постійне землекористування для навчально-дослідних завдань ділянки землі, а також зобов'язував підприємства місцевої промисловості випускати городній інвентар і продавати його школам. Отже, склалися передумови для реалізації ідей практичного спрямування у вивченні природознавства й біології, які були закладені в довоєнний період.

Інститутом систематично проводилася підготовка вчителів біології до роботи на навчально-дослідній ділянці. Для проведення навчальних занять запрошували агрономів, кращих працівників наукових установ. Наприклад, один із семінарів-практикумів було проведено на базі Кам'янець-Подільського ботанічного саду (присутні 50 учителів біології семирічних і середніх шкіл) [14, арк. 8]. У роботі семінару взяли активну участь керівники та співробітники ботанічного саду, які ознайомили вчителів з новітніми агроходами, «мічурінськими методами роботи», сформували практичні навички щодо планування та організації роботи на навчально-дослідній ділянці, оформлення її результатів, збирання й систематизації наочного матеріалу для кабінетів біології. Завдання полягало в тому, щоб зміст і результати цієї роботи відповідали не тільки вимогам програм, але й відображали досягнення «... соціалістичного сільськогосподарського виробництва», а дослідні ділянки при школах стали осередком поширення досягнень «... передової мічурінської біологічної науки серед колгоспного селянства».

Водночас у наказі Міністерства освіти України

від 26 вересня 1949 р. «Про стан і даліше поліпшення роботи гуртків юних натуралістів-мічурінців шкіл, дитячих будинків і позашкільних дитячих закладів УРСР» йшлося про недоліки в позакласній і позашкільній роботі з біології, на пришкільних ділянках.

Власне в перебудові викладання природознавства й біології були й інші проблеми. На одній з обласних нарад методист біології Інституту В. Глебова вказувала на недостатню кількість методичних розробок, підкреслювала, що вчителі «... должны быть сами знакомы с мичуринским учением о преобразовании природы, сочетать обучение учащихся с привитием практических навыков и с работой на пришкольном участке» [26, арк. 59], зверталася по допомогу в популяризації передового педагогічного досвіду, тому що «... учителя ни к кому так внимательно не прислушиваются, как к своему коллеге» [26, арк. 61], у різкій формі (спрацьовував партійний принцип критики і самокритики) заявляла, що «... научные сотрудники методики не терпят писать, потому что они оторваны от школы, имеют большой запас знаний, но не знают как эти знания преподать учащимся» [26, арк. 69].

Для обміну досвідом Інститут використовував ресурс обласної газети «Радянське Поділля». Прикладом є матеріали з досвіду роботи вчителів біології, опубліковані під рубрикою «Радянська школа – провідник вчення Мічуріна-Вільямса-Лисенка» [24]. В одному з них В. Глебова зазначала, що в «... багатьох школах... ясно бачать свої завдання, намагаються пов'язати викладання біології з природою, використовують досвід Героїв Соціалістичної праці... встигли багато зробити, щоб донести до учнів ідеї Мічуріна». Учителі, учасники обговорення ділилися досвідом про зв'язок вивчення біології з «... колгоспним виробництвом», методами ознайомлення учнів з досягненнями «... радянської передової агротехніки», роботою трудівників місцевого господарства (Н. Лемішко), про вирощування на пришкільній ділянці лікарських рослин (О. Ногайчук), про «... допомогу колгоспу в підвищенні врожайності у вирощуванні нових сортів культур», зв'язки з Київською агробіологічною станцією (В. Рахманюк).

В інших публікаціях автори розповідали про: успіхи в роботі на пришкільних дослідних ділянках, заняття гуртків юних натуралістів, участь школи в популяризації мічурінського вчення серед широких мас колгоспників, про підготовку для «... Батьківщини... покоління сміливих перетворювачів природи» (Е. Гедрич) [9]; про юннатівський гурток Шепетівської середньої школи № 1, який поставив за мету «... послідовне вивчення радянської біологічної науки, застосування її на практиці» (О. Берестенко) [2]. Учитель Ленковецької школи Грицівського району М. Кльоц [15] повідомляв, як працюють «юні мічурінці... на пришкільній дослідній ділянці», як вони вивчають склад ґрунту, вно-

сять мінеральні добрива, збирають і сіють різне насіння городніх і баштанових зернових культур, садять декоративні дерева.

Узагальнюючи роботу на пришкільних ділянках, В. Глебова [10] зазначала, що в багатьох школах уміло підібрано тематику дослідів, забезпечено безперервну роботу на ділянках і спостереження за культурами, що вирощуються впродовж літа. У цьому ключі відзначала вчителів: Деринівського, Бацуру, Музику, Гулу та інших, де в навчальних закладах на пришкільних ділянках були закладені розсадники плодкових і декоративних дерев, проводилися досліді по вегетативному розмноженню однорічних і багаторічних рослин, акліматизації нових культур, а учні «... домоглися рекордних урожаїв зернових і технічних культур».

Робота на пришкільних ділянках сприяла поповненню кабінетів природознавства й біології щоденниками, гербаріями рослин, що вирощували на ділянках. Оцінюючи цей напрям педагогічної діяльності, учитель біології Ф. С. Бацура зазначав, що «... праця на пришкільній ділянці сприяє активізації навчання, свідомому засвоєнню програмового матеріалу» [1, с. 46]. А ще, – писав він, «... у дітей у процесі роботи виховується любов до праці, до сільського господарства, до майбутньої професійної діяльності у сфері сільського господарства за умови, що дослідна робота добре спланована, проводиться відповідно до поставленої мети, доводиться до кінця, з відповідними узагальненнями і висновками».

Ідеї перебудови викладання біології знайшли відображення і в організації виставкової діяльності інституту. Починаючи з 1948 р., на обласній педагогічній виставці кілька стендів завжди були присвячені експонатам природничих наук [20]. Робота вчителів біології була відображена й на сільськогосподарських виставках. Наприклад, у павільйоні другої обласної сільськогосподарської виставки в м. Проскурів було відведено місце для експонатів робіт юних натуралістів шкіл області, де демонстрували «... снопики кукурудзи сорту «Міннезота», вирощені ученицею Чорноострівської середньої школи Галиною Присяжнюк, снопики пшениці сорту «Ерїтросперум», якої (у перекладі на гектар) виростив учень цієї ж школи Леонід Боярчук» [3] і цілу низку інших зразків. Роботи учнів вказували на те, що в окремих школах області цій важливій справі віддають належну увагу.

Висновки. Отже, у другій половині 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст. в системі освіти й підвищення кваліфікації вчителів природознавства й біології загальноосвітніх шкіл відбуваються суттєві зміни, пов'язані з рішеннями Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. Леніна (ВАСГНІЛ), які активно були підтримані тодішніми органами партійного та державного управління.

На підставі аналізу роботи Кам'янець-Подільського (з 1954р Хмельницького обласного

інституту вдосконалення кваліфікації вчителів визначено вплив суспільно-політичних, соціально-економічних та ідеологічних факторів на формування змістовно-методичних тенденцій перебудови у викладанні природознавства й біології. Провідними напрямками стали: максимальна ідеологізація та політизація змісту шкільної біології; її побудова на основі положень теорії Т. Лисенка; жорстка регламентація діяльності вчителя; розвиток практичної спрямованості шкільної біологічної освіти; застосування дослідницького принципу в навчанні біології, побудові навчального процесу на принципах марксизму-ленінізму, спрямуванні зусиль учителя на боротьбу з генетикою («вейсманізм-морганізмом») тощо.

У цьому контексті відбуваються зміни освітніх програм підвищення кваліфікації, тематика семінарів, нарад, «Днів учителя», інших методичних заходів Інституту. На курсах підвищення кваліфікації в інструктивно-методичних листах, у змісті методичних об'єднань, матеріалах, які стосувалися роботи на пришкольніх навчально-дослідних ділянках, постійно акцентувалась увага на запровадженні мічурінської біології, її проникнення в зміст тем, пов'язаних із селекцією тварин, фізіологію, медициною тощо.

З іншого боку, це сприяло активному розвитку натуралістичної складової біології, дослідницької роботи учнів на пришкольніх ділянках, їхньої участі у виставковій діяльності з досягнень сільського господарства. На педагогічному олімпі України з'явилося чимало педагогічних працівників, які досягли вагомих успіхів у навчальній і дослідницькій роботі з учнями.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бацура Ф. С. Метод бесіди як спосіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки. Київ : Радянська школа, 1964. 65с.
2. Берестенко О. Позакласна і позашкільна робота з учнями. *Радянське Поділля*, № 52. 15 березня 1949. С. 3.
3. Букшій Є. Дослідна робота юннатів. *Радянське Поділля*, № 57. 1952. 19 березня. С. 3.
4. Вказівки райпедкабінетам про організацію методичної роботи в районах і тематика методичних об'єднань і предметних комісій (почато 01.09.1949 – кінець 20.12.1949). ДАХМО (Держ. архів Хмельницької області). Фонд Р-4092. Опис 1. Справа 36. Арк. 15-16.
5. Вказівки районним педагогічним кабінетам про організацію методичної роботи в районах і тематика методичних об'єднань і предметних комісій (почато 13 січня 1949 – кінець 25 квітня 1949). ДАХМО (Держ. архів Хмельницької області). Ф. 4092. Опис 1. Справа 27. Арк. 20.
6. Вище прапор передової мічурінської біології (з передової «Правди»). *Радянське Поділля*, № 162. 10.08.1948. С. 1.
7. Викладати біологію у світлі Мічурінської біології. *Радянське Поділля*, № 195. 29.09.1948. С. 1.
8. Гармасар В. Г. Трагічні сторінки в історії біології в АН УРСР. *Наука і наукознавство*. 2018. № 2.

URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/NNZ_2018_2_9 (дата звернення 14.04.2022)

9. Пам'ятник великому вченому. *Радянське Поділля*, № 12. 17 січня 1948 р.
10. Глебова В. Рік роботи на пришкольніх ділянках. *Радянське Поділля*, № 226. 13 листопада 1949. С. 3.
11. Глебова В. Невідкладні завдання шкільної біології. *Радянське Поділля*, № 2. 3 січня 1954. С. 2.
12. Звіт Кам'янець-Подільського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів за 1948-49 навчальний рік. ДАХМО: (Держ. архів Хмельницької обл.). Ф. Р-4092. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 10, 11, 15.
13. Звіт Кам'янець-Подільського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів за 1949-50 навчальний рік. ДАХМО (Держ. архів Хмельницької області). Ф. Р-4092. Опис 1. Справа 49. Арк. 7, 9.
14. Інформації і доповідні записки інституту про стан навчально-виховної роботи по окремих дисциплінах за 1948/1949 навчальний рік. Почато 5 січня 1949 – закінчено 26 листопада 1949. ДАХМО (Держ. архів Хмельницької області). Фонд 4092. Опис 1. Справа 30. Арк. 8, 10, 11, 35.
15. Кльоц М. Шкільні гуртки. *Радянське Поділля*, № 92. 11 травня 1949.
16. Коршевнюк Т. Зміст шкільної біологічної освіти в контексті біологічної науки. *Біологія і хімія в школі*. 2015. № 1. С. 38-42.
17. Лисенко М. Мічурінське вчення – основа радянської агробіології. *Радянське Поділля*, № 226. 13 листопада 1949. С.2.
18. Мегем О. М. Становлення і розвиток шкільної біологічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах України (1940–2000 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук 13.00.02. Київ. нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ. 2009. 19 с.
19. Мегем О. М., Кузьменко Л. О. Тенденції розвитку шкільної біологічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах України (1940-2000 рр.). *Глухівський національний педагогічний університет* : веб-сайт. URL: <https://sworld.com.ua/simpoz8/83.pdf> (дата звернення 10.03.2022)
20. Мойсеєнко Р. На учбово-педагогічній виставці. *Радянське Поділля*, № 146 від 23.07.1948 р.
21. Плавильщиков М. М. Зоологія. Київ : Радянська школа, 1954. 228 с.
22. Передову біологічну науку – в маси. *Радянське Поділля*, № 143. 29.08.1948 р. С. 2.
23. Про земельні ділянки при початкових, семирічних і середніх школах / Постанови Ради Міністрів УРСР з питань народної освіти. Том II. Почато 12 травня – закінчено 11 грудня 1947. ЦДАВО України Фонд 166. Оп. 15. Спр. 240. Арк. 55.
24. Радянська школа – провідник вчення Мічуріна-Вільямса-Лисенка. *Радянське Поділля*, № 226. 22 листопада 1948 р.
25. Соловей М. В. Організаційно-методична робота Кам'янець-Подільського (з 1954 – Хмельницького) обласного інституту вдосконалення вчителів у другій половині 40-х рр. ХХ століття. *Педагогічний альманах*. Збірник наукових праць. Випуск 50. Херсон, 2021. С. 278-290.
26. Стенограма обласної наради передових учителів 17-18 грудня 1949. ДАХМО (Держ. архів Хмельницької області). Ф. 908. Опис 2. Справа 4. Арк. 59, 61, 69.